

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗПОДІЛУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ КОМЕРЦІЙНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА (АГЕНТСЬКИХ ВІДНОСИН)

У статті розглянуто спільні риси видів посередницьких договорів та вдосконалено структуру агентського договору, що забезпечить усунення недоліків юридичного закріплення обов'язків сторін. Визначено основні напрями щодо економіко-правових засад розподілу відповідальності при застосуванні комерційного посередництва (агентських відносин).

Common features of brokerage agreements has been considered as well as structure of the agency agreement, that will provide elimination on deficiencies of legal regulation of obligations of the parties, are improved in the article. The major directions of economic and legislative bases of allocation of responsibilities while applying commercial brokerage are determined (agency relationships).

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблеми підвищення конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки сприяють дедалі частішому залученню до здійснення господарської діяльності агентів. Дослідження агентських договорів та судової практики дозволило зробити висновок про зведення до мінімуму відповідальності сторін договору, що пов'язано з ризиками комерційного посередництва (агентських відносин) (рис. 1).

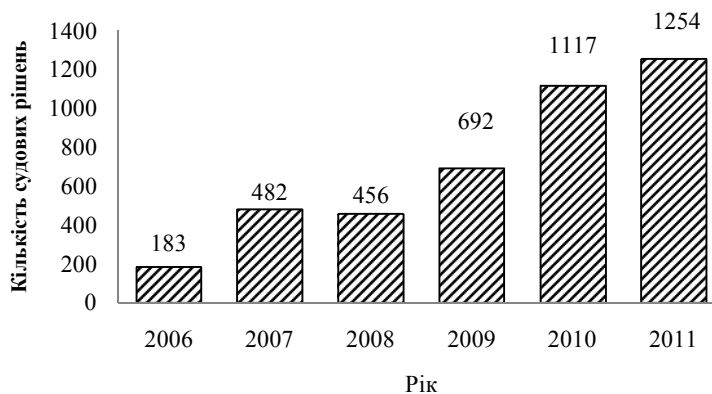

Рис. 1. Динаміка розгляду судових спорів, пов'язаних з порушенням агентських договорів 2006–2011 рр. [1]

Судова практика в частині врегулювання спорів за агентськими договорами свідчить про зростання динаміки спірних питань між агентами та принципалами, що не були передбачені у договорі. Все вище наведене свідчить про наявність ряду невирішених проблемних питань щодо розподілу відповідальності між агентом та принципалом.

Підставою для відображення фактів господарського життя, пов'язаних з агентськими відносинами в бухгалтерському обліку, є договір. Проте законодавство України, яке визначає правові засади регулювання агентських відносин, знаходиться на етапі становлення і має недоліки в частині розподілу відповідальності між агентом, принципалом та третіми сторонами, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Висвітленням питань укладання агентського договору в частині визначення відповідальності агента та принципала займалися О. М. Вінник, Б. В. Деревянко, А. І. Дрیشлюк, Р. В. Колосов, Л. Костенко, А. М. Панченко, Г. Цірат та ін. Наведеними вище авторами розглянуто також загальні відмінності агентського договору від інших цивільно-правових договорів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не применшуючи наукової цінності досліджень авторів, не вирішеними залишаються питання щодо визначення основних напрямів економіко-правових засад розподілу відповідальності при застосуванні комерційного посередництва (агентських відносин).

Постановка завдання. Мета статті – вивчення порядку розподілу відповідальності між сторонами агентського договору: агентом, принципалом, третіми сторонами з метою мінімізації ризиків, що виникають у ході здійснення комерційного посередництва (агентських відносин).

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Господарського кодексу України [2, с.297] за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок. Агентський договір укладається у письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень комерційного агента.

Агентські договори в законодавстві різних країн можуть мати неоднакові вирішення щодо питань, які виникають при їхньому укладенні, виконанні і припиненні. У літературі слушно зверталася увага на те, що існуючі в різних країнах інститути виконують ту саму економічну функцію, але можуть мати неоднакову правову природу: наявність розходжень у визначенні правової природи агентських угод у праві різних держав залежить від того, якою є у внутрішньому праві держав правова природа посередництва і від концепції договорів, що укладаються з посередниками. Агентський договір відносять до складу договорів купівлі-продажу чи договорів з надання послуг. На нашу думку, доцільним є акцентування уваги на нематеріальному характері агентського договору, а отже, наданні послуг. На сьогодні існує проблема розмежування посередницьких договорів: договору комісії, договору доручення та агентського договору.

Аналізуючи агентський договір, Цірат Г. [3] припускає, що він – «гібрид» договору доручення та договору комісії, які використовуються у праві України. З огляду на це, визначимо схожість та відмінність їхніх положень з агентським договором (рис. 2).

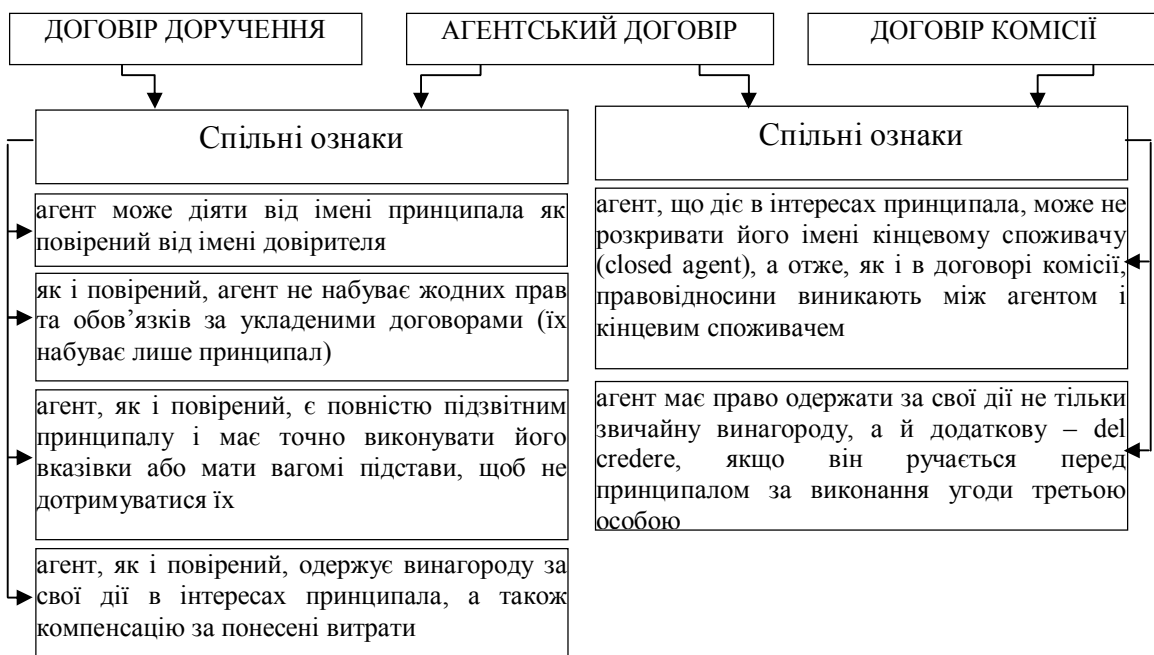

Рис. 2. Спільні риси між агентським договором та договорами доручення і комісії [10]

Агентський договір має багато спільних ознак з договором доручення, з огляду на це в частині нерегульованих питань до агентського договору застосовуються правові норми договору доручення. Спільними характеристиками для обох договорів є: агент може діяти від імені принципала як повірений від імені довірителя, як і повірений, агент не набуває жодних прав та обов'язків за укладеними договорами (їх набуває лише принципал), агент, як і повірений, є повністю підзвітним принципалу і має точно виконувати його вказівки або мати вагомий підстави, щоб не дотримуватися їх, агент, як і повірений, одержує винагороду за свої дії в інтересах принципала, а також компенсацію за понесені витрати. Варто зазначити, що для всіх видів посередницьких договорів характерним є визначення винагороди посередника на підставі договору. З договором комісії агентський договір є подібним в частині того, що агент, що діє в інтересах принципала, може не розкривати його імені кінцевому споживачу (closed agent), а отже, як і в договорі комісії, правовідносини виникають між агентом і кінцевим споживачем, агент має право одержати за свої дії не тільки звичайну винагороду, а й додаткову – *del credere*, якщо він ручається перед принципалом за виконання угоди третьою особою.

На практиці зустрічаються спори підприємств в частині єдиного підходу до розуміння агентського договору та його відокремлення від договорів доручення і комісії.

Погоджуючись з твердженням Г. Цірат [3], яка зазначає, що поширення агентських відносин було спричинене саме наявністю подібних ознак з договором доручення і договором комісії. Саме те, що підприємцям не потрібно розрізняти риси, властиві договорам доручення та договорам комісії, і що є можливість їхнього синтезу в одному договорі, мало позитивне значення для розширення практики застосування цього виду договорів під час збуту товарів, робіт, послуг.

Істотними умовами агентського договору згідно з чинним законодавством України є сфера, характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, санкції у разі порушення сторонами умов договору, інші необхідні умови, визначені сторонами.

Проаналізувавши агентські договори вітчизняних підприємств на предмет наявності істотних умов та структурних підрозділів, було виявлено таке: всі підприємства у агентському договорі, керуючись нормами чинного законодавства, передбачили предмет договору, права і обов'язки сторін, відповідальність сторін, порядок вирішення суперечок, форс-мажорні обставини, заключні положення, реквізити сторін. У частині визначення предмету договору підприємства зазначали виключно таке трактування, що наведено у Господарському кодексі України. На думку автора, позитивним є передбачення окремими структурним підрозділом в договорі «Терміни» (ТОВ «ЛПА» [4], ТОВ «Туристична фірма «ЕНЕЙ» [5]), адже це усуває неточності в трактуванні понять та операції з агентськими відносинами. ПП «Туристичне агентство» «Тур-Ретур» [6], ТОВ «ЛПА» [4], ТОВ «Туристична фірма «ЕНЕЙ» [5] визначають у договорі порядок надання послуг, який передбачає послідовність виникнення заборгованостей та їх погашення. Істотною умовою відповідно до чинного законодавства є визначення винагороди агента, окремим розділом було передбачено лише у ТОВ «ЛПА» [4], де зазначалося у відсотковому значенні розмір агентської винагороди від загальної вартості продажу. На думку автора, важливим є визначення порядку нерозголошення інформації у агентському договорі у зв'язку із високою конкуренцією на ринку. ПП «Туристичне агентство» «Тур-Ретур» [6] окремим розділом визначає конфіденційність інформації та покладає обов'язок сторін агентської щодо забезпечення усіх необхідних заходів для забезпечення конфіденційності (нерозголошення) отриманої від іншої сторони технологічної, фінансової, комерційної та іншої інформації і документації. У жодному договорі не передбачено форму та зміст звіту агенту, який надається принципалу. Досліджуючи на предмет наповненості заключних положень, було встановлено відсутність наведення переліку додатків до договору.

Наведені вище недоліки пропонуємо усунути шляхом доповнення підрозділів агентського договору (рис. 3).

Рис. 3. Пропозиції щодо усунення недоліків у агентських договорах

На рис. 3 представлено основні пропозиції щодо усунення недоліків у агентському договорі в частині таких структурних підрозділів: предмет договору, відповідальність, звітування, заключні положення. На нашу думку, доцільно вказати, які цілі повинен досягти агент для принципала, що дасть змогу уточнити предмет договору. У досліджених договорах було встановлено, що не приділяється увага відповідальності та порядку її розподілу. Загальним положенням встановлюється відповідно до законодавства.

У договорах зазначається, що агент зобов'язаний звітуватися принципалу, але не передбачено форму звіту, ні порядок подання. У заключних положеннях пропонуємо наводити перелік додатків. За певних умов договору, специфіки діяльності сторін можливий різний перелік додатків.

Під час дослідження агентських договорів нашу увагу привернув структурний підрозділ про відповідальність сторін агентських відносин. Зазначимо, що в договорах не приділяється належної уваги порядку її розподілу.

Підставою відповідальності є правопорушення, види яких відрізняються залежно від багатьох чинників. Загально визнаними ознаками правопорушень є: наявність діяння, що виражається у діяльності чи бездіяльності особи; протиправність, тобто порушення прямо встановленої в законі заборони, чи невиконання обов'язку, що встановлений у законі чи договорі; наявність вини, тобто розуміння чи усвідомлення протиправності власної поведінки і наслідків, що настають; наявність шкоди чи можливості її заподіяння і причинного зв'язку між протиправним діянням та заподіяною шкодою.

Комерційне посередництво (агентські відносини) належить до сфери господарювання та регламентуються нормами Господарського кодексу України. Відповідальність у господарських правовідносинах регулюється, зокрема, ст. 49 Господарського кодексу України, відповідно до якої підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і

держави. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу, встановлену законом, відповідальність [2].

За невиконання обов'язків, передбачених у агентському договорі, сторонам загрожує цивільно-правова відповідальність, яка окремо прописується у договорі у розрізі сторін.

Господарський кодекс України [2, ст. 303] визначає відповідальність за порушення агентського договору (табл. 1)

Таблиця 1

Розподіл відповідальності за порушення агентського договору до Господарського кодексу України [2, с.303]

№ з/п	Суб'єкт агентських відносин	Стаття	Питання, що регулює
1.	Комерційний агент	ст. 303, п.1	Несе відповідальність у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором
		ст. 303, п.2	Агент не гарантує суб'єкту, якого він представляє, виконання третіми особами зобов'язань за угодами, укладеними за його посередництва
2.	Принципал	ст. 303, п.3	У разі порушення агентського договору повинен сплатити винагороду агенту у розмірах, передбачених агентським договором, а також на відшкодувати збитки, понесені внаслідок невиконання або неналежного виконання договору

Дані табл. 1 свідчать, що чинним законодавством визначено лише загальні положення розподілу відповідальності між сторонами, що в подальшому може призвести до виникнення збитків, конфліктних ситуацій та їх вирішення в судовому порядку. Встановлено, що відповідальність та обов'язки принципала є меншими на відміну від комерційного агента.

Відповідно А. М. Панченко акцентує увагу на тому, що окремо заслуговує на увагу і проблема відповідальності сторін агентського договору при вчиненні правопорушення агентом.

За загальним правилом, агент несе відповідальність перед третіми особами за здійснені ним правопорушення навіть тоді, якщо ці правопорушення здійснені ним у ході та в межах виконання службових обов'язків. Але за деяких обставин якраз принципал відповідає за правопорушення агента. Це стосується тих випадків, коли агент діяв під контролем та за вказівками принципала. У цьому випадку принципал та агент несуть солідарну відповідальність за правопорушення, вчинені агентом [7, с.109].

Зміст агентського договору є складним. Ним опосередковуються різні за своєю сутністю правовідносини: внутрішні і зовнішні. Внутрішні відносини виникають між агентом та принципалом, а зовнішні – між агентом та третіми особами. Внутрішнє зобов'язання є основним і відбиває сутність агентського зобов'язання.

Що стосується України, то за національним законодавством можливими є лише дві форми виступу агента в господарському чи цивільному обороті: від імені принципала та від свого імені. Відповідно до цього вирішується і питання про відповідальність сторін за належне виконання договору [7, с.109].

Пропонуємо дослідити агентські договори на предмет визначення відповідальності у розрізі сторін, що характеризують внутрішні та зовнішні відносини (табл. 2)

Таблиця 2

Відповідальність сторін агентських відносин на підставі діючих договорів вітчизняних підприємств

Сторони договору	Відповідальність	Назва підприємства						Разом
		ПП «Туристичне агентство «Тур-Регур» [1]	ТОВ «ЛІРА» [3]	ТОВ «Паспарту» [2]	ТОВ «Туристична фірма «ЕНЕЙ» [5]	Туристичний центр ТОВ «Сант Валентин» [6]	ТзОВ «Пурій-Дизайн» [4]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Принципал	За надання послуг відповідно до заявок Агента	+	+		+	+		4
	За правильне оформлення документів третіми сторонами	+	+		+	+		4
	За несвоєчасна передача агенту документів, необхідних для використання		+			+		2
	За ненадання або несвоєчасне надання інформації агенту, необхідної для належного виконання даного договору;		+		+			2
	За інше невиконання або неналежне виконання умов договору		+					1
	За конфіденційність отриманої інформації в ході агентських відносин			+		+		2
Агент	За ануляцію раніше наданої та підтвердженої заявки	+	+		+	+	+	5
	За відмову виконання зобов'язання	+	+	+				3
	За надання неповного пакета документів, письмово погодженого сторонами		+		+			2
	За надання неправильно оформлених документів чи документів, що містять недостовірну інформацію		+	+	+	+		4
	За несвоєчасну чи неповну оплату рахунків		+	+	+	+	+	5
	За ненадання третім сторонам інформації про загальні правила продажу		+	+	+	+		4
	За неперевірку наявності та правильності оформлення документів у третіх осіб		+		+			2
	За інше невиконання або неналежне виконання умов договору		+		+	+		3
	За конфіденційність отриманої інформації в ході агентських відносин			+		+		2
Треті сторони	За порушення правил використання послуги наданої агентським договором		+	+	+			3

Дані табл. 2 дають змогу дослідити перелік положень щодо відповідальності агента у договорі. Усі досліджені нами договори дають змогу стверджувати, що на агента покладається відповідальність за невиконання зобов'язань: чи то ануляцію раніше поданої заявки, чи відмову. Особлива увага приділяється документації комерційного посередництва (агентських відносин). Окремі положення регламентують подання неправдивих документів, а також неперевічених документів від третіх осіб. Договорами передбачається відповідальність агентів за несвоєчасну чи неповну оплату рахунків (ТзОВ «ЛІРА» [4], ТзОВ «Паспарту» [8], ТзОВ «Туристична фірма «ЕНЕЙ» [5], Туристичний центр ТзОВ «Сант Валентин» [9], ТзОВ «Пурій-Дизайн» [10]). За для уникнення можливих ризиків принципали встановлюють штрафи, санкції щодо агентів у відсотковому вираженні до сум угод за несвоєчасність здійснення розрахунків.

Лише в деяких договорах було зазначено відповідальність третіх сторін за комерційним посередництвом (агентським відносинами). Основна норма стосується, що ні

принципал, ні агент не несуть відповідальності за порушення правил використання послуги наданої агентським договором, вся відповідальність покладена на третіх сторін.

Проаналізувавши дані судових спорів в частині порушення договірної практики комерційного посередництва було виділено основні групи правопорушень, які можна уникнути прописавши їх в агентському договорі: Несвоєчасна оплата посередницьких послуг (62,5 %); Порушення істотних умов договору під час укладання (15 %); Порушення порядку оформлення первинних документів на понесені витрати (5 %); Порушення порядку передачі документації між агентом і принципалом (2,5 %); Відмова від виконання умов договору (7,5 %); Визнання договору дійсним (7,5 %) [1].

Дані рис. свідчать, що найбільше судових спорів між агентами та принципалами виникає за несвоєчасні проведенні розрахунки (62,5 %). Наступною групою порушення (15 %) є неврахування істотних вимог під час укладання договору. Агентський договір повинен містити усі істотні умови передбачені Господарським кодексом України в частині: предмету договору, агентської винагороди, визначення суб'єктів договору та інше. На розгляд судів виносилися питання в частині порушення порядку оформлення первинних документів (5%), що посвідчують понесені витрати. До таких документів належать: акти наданих послуг, звіти агентів, рахунки та ін. Також у судовому порядку розглядалися питання порушення порядку передачі документації між агентом та принципалом (2,5 %). Прикладом, є судовий позов між ВАТ «Кредитпромбанк» та ЗАТ Страхова компанія «Кремень», де за агентським договором було передбачено порядок передачі документів для проведення взаєморозрахунків: за звітний місяць до 15 числа місяця, наступного за звітним. Наступним виявленим порушенням є відмова від виконання умов агентського договору (7,5 %). У ряді судових справ розглядалося питання щодо визнання договору дійсним після його анулювання. Винесені рішення суду були на користь позивача, адже у договорах не було положень щодо одностороннього порядку розірвання договору.

Наведені вище порушення, виявлені в ході дослідження судової практики в частині врегулювання комерційного посередництва (агентських відносин), та аналіз договірної практики вітчизняних підприємств дали змогу визначити основні напрями щодо економіко-правових засад розподілу відповідальності при застосуванні комерційного посередництва (агентські відносини) (табл3).

Таблиця 3

Закріплення в агентському договорі відповідальності агента, принципала та третіх сторін

Відповідальність		
Агента	Принципала	Третіх сторін
Несе відповідальність за ануляцію раніше наданої та підтвердженої заявки	Несе відповідальність за надання послуг	Несе відповідальність за дотримання правил користування товарами (послугами)
Несе відповідальність за ненадання третім сторонам інформації про загальні правила продажу	Несе відповідальність за несвоєчасну передачу агенту документів, необхідних для використання	
Несе відповідальність за не перевірку наявності та правильності оформлення документів у третіх осіб		
За неналежне виконання обов'язків та за прострочення перерахування коштів сплачує пеню від суми невиконаних обов'язків		
Сторони несуть відповідальність за достовірність та повноту оформлених документів		
Сторони несуть відповідальність за неналежне виконання умов договору в межах встановлених чинним законодавством		
Сторони зобов'язуються не розголошувати інформацію отриману в ході виконання договору і несуть повну відповідальність за збитки, заподіяні їй розголошенням		

Наведений перелік положень щодо відповідальності в табл. 3 у розрізі суб'єктів агентських відносин (принципала, агента, третіх сторін) сприятиме зниженню спірних моментів між сторонами, забезпечувати чітку координацію дій та своєчасність та повноту надання інформації щодо операцій у частині комерційного посередництва (агентських відносин). На нашу думку, на всі сторони комерційного посередництва (агентських відносин) необхідно передбачити відповідальність за достовірність та повноту оформлення документів, конфіденційність та дотримання положень щодо відповідальності, які

передбачені у Господарському кодексі України. За неналежне виконання обов'язків та за прострочення перерахування коштів агент та принципал сплачують пеню від суми невиконаних обов'язків, що стимулюватиме до належного виконання договору.

Запропонований розподіл відповідальності між принципалом, агентом і третіми сторонами не є виключним та може бути доповнений іншими нормами в залежності від особливостей предмету договору. Тому, використання запропонованих вище пропозицій дозволить здійснити чіткий розподіл відповідальності між суб'єктами агентських відносин, підвищити рівень довіри між сторонами та уникнути в процесі співпраці суперечок та конфліктних ситуацій.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, в результаті дослідження змісту агентського договору визначено, що агентський договір є окремим видом цивільно-правового договору, який визначає відносини у сфері посередництва та спрямований на здійснення однією стороною (агентом) дій в інтересах і за його рахунок щодо третіх сторін на користь принципала.

Наголошено на важливості та необхідності передбачення всіх істотних умов відповідно до чинного законодавства, недоопрацювання яких може призвести до визнання агентського договору недійсним, що може призвести до збитків усіх сторін комерційного посередництва (агентських відносин).

У дослідженні основна увага приділена господарсько-правовій відповідальності суб'єктів комерційного посередництва. Так, цивільно-правова відповідальність суб'єктів агентських відносин настає за невиконання або неналежне виконання агентського договору. Тобто, у агентському договорі необхідно передбачити окремий структурний підрозділ, що буде присвячений відповідальності. Запропонований розподіл відповідальності між сторонами сприятиме підвищенню рівня довіри між сторонами, мінімізації можливості настання ризиків за комерційним посередництвом. Серед питань відповідальності суб'єктів агентських відносин потребують дослідження та доопрацювання види відповідальності та підстави її виникнення.

Список використаної літератури

1. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Цірат Г. Договори у сфері зовнішньої торгівлі (частина 2) [Електронний ресурс] / Г. Цірат // Юридичний журнал. – 2004. – №2. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=1029>.
4. Агентський договір Товариства з обмеженою відповідальністю «ЛІРА»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lira-holidays.com/img/docs/>.
5. Агентський договір Товариства з обмеженою відповідальністю «Туристична фірма «ЕНЕЙ»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://selena-tour.com.ua/storage/filestor>.
6. Агентський договір Приватного підприємства «Туристичне агентство «Тур-Ретур»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tour-retour.lviv.ua/documents/>.
7. Панченко А. М. Комерційне посередництво: сутність та правове регулювання / А. М. Панченко // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – №1. – С. 107–109.
8. Агентський договір Товариства з обмеженою відповідальністю «Паспарту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://paspartu-tour.com.ua/files/Sayt/docs/>.
9. Агентський договір Туристичного центру ТОВ «Сант Валентин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sant.valentin.com.ua/files/agent> 2011.
10. Агентський договір Товариства з обмеженою відповідальністю «Пурій-Дизайн» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://purijdesign.com.ua/main/uk/partners>.

Прийнято до друку 14.02.2012